

Антоніна Колодій

(доктор філософських наук, професор)

Українські політичні партії перед викликами XXI століття

У статті проаналізовані деякі аспекти кризового стану політичних партій в Україні і світі та його причини, окреслено особливості того типу партій, на який варто орієнтуватися українським політикам для подолання кризи.

Ключові слова: політична партія, типи (моделі) партій, криза партій, криза багатопартійності в Україні.

Вступ. Вивчення партій і партійних систем в Україні має довгу традицію. Можна навіть сказати, що українська політологія народжувалася як дослідження політичних партій, які почали виникати ще до того, як у 1990 р. була знята заборона на багатопартійність, а Верховна Рада набула ознак парламенту. Втрачаючи монополію на політичну діяльність, КПУ докладала зусиль, щоб зберегти свої переваги при здобутті влади і пильно стежила за молодими партійними утвореннями, докладно описуючи їх на сторінках свої партійних видань. Пізніше, до вивчення партій долучилися інші дослідники, зосереджуючись на описі партій та їхній класифікації – в основному, за позиціями в політичному спектрі. Такими були праці Артура Білоуса, Олексія Гараня, Володимира Литвина, Миколи Томенка, Василя Яблонського, а також автора цієї публікації. Становлення партології у цей період докладно проаналізовано у багатьох працях [10; 39]

Пізніше, особливо у XXI ст. розвиток української партології збагатився і розгалужився, поставивши в центр уваги формування стійкої, інституціалізованої партійної системи. Чимале значення для її вивчення мають дослідження, видані Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень [7; 26] та Центром Разумкова [27; 28]. Великий внесок в українську партологію, зокрема у дослідження партійних систем, зробив Юрій Романович Шведа (пошлюся на дві знакові праці, бо усі зайняли б надто багато місця [36; 38]). Дуже шкода, що його життєвий і творчий шлях обірвався так рано, бо ніхто не працював над цією проблематикою так багато й самовіддано, як він. Досліджуючи спадщину західних партологів та екстраполюючи її на ситуацію в Україні, Юрій Шведа аналізував етапи формування багатопартійної системи, зміну її типів та намагався визначити перспективи розвитку. Останнім часом він дуже різко висловлювався про українські партії як «несправжні», нездатні виконувати свої головні функції. Зокрема у вересні 2015 на круглому столі в Центрі Разумкова Юрій Шведа висловився так: «Революція гідності виразно продемонструвала кризу наявної моделі політичних партій України, висвітила той факт, що всі існуючі партії (як правлячі, так і опозиційні) не є такими у класичному значенні цього поняття. Ціла низка суспільно важливих функцій

партій ними не виконувалися [31]. Ця думка нині домінує і в наукових, і в консультативно-експертних середовищах.

Багато політичних експертів та науковців висловлюють стурбованість незадовільним станом партій і партійної системи в Україні, який зберігся і після Революції гідності та є одним із гальм на шляху реформ і зміцнення представницької демократії. Серед останніх публікацій варто відзначити статті Віталія Кулика [16]; Ніко Ланге [17] Олексія Панича [24]; Костянтина Федоренка, Олени Рибій та Андреаса Умланда [42]; Л. В. Білоуса і І. П. Макаровського [2]; соціологічні та експертні дослідження Центру Разумкова, за підсумками яких у вересні 2015 р. був проведений круглий стіл «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування», опубліковані матеріали до нього окремим виданням і в №7 часопису «Національна безпека і оборона» [27].

У даній публікації йтиметься про кризовий стан багатопартійності в Україні і світі та його причини, а також про те, на який тип партії варто орієнтуватися українським політикам для виходу з кризи. Вона поділяється на три частини: 1. коротка характеристика сучасного стану багатопартійності; 2. аналіз викликів національного і глобального рівня, які неминуче постануть перед реформаторами – творцями нових політичних партій; 3. висновки про особливості сучасної партії як організації й інституції, її основні функції та про роль політологів в її дизайнуванні з урахуванням українських і світових реалій.

1.

Вихідною тезою буде далеко не оптимістичне твердження про те, що про партійну систему в сучасній Україні говорити взагалі не доводиться. Її не стало; і остаточно її розвалив, як це й передбачав Андрій Мелешевич у 2010 р. [21], Віктор Янукович зі своєю Партією регіонів, яка намагалась встановити своє монархічне домінування, повернувши Конституцію 1996 р., змішану виборчу систему, а також деформувавши стосунки між партійними фракціями у Верховній Раді. Якщо у 2011 р. можна було обговорювати низький рівень інституціоналізації партійної системи та низхідний тренд у розвитку партій [11], то зараз партійна система відсутня як така.

Звичайно, тут виникає одне незручне питання: якщо заперечити існування партійної системи, то як тоді називати ту сукупність політичних об'єднань, котрі зареєстровані під назвою партій і число яких незабаром дотягне до трьох з половиною сотень. Думаю, що так і треба називати: сукупністю або конгломератом, адже більшість цих юридично зафіксованих одиниць існують тільки на папері. Вони не мають ніякої структури і не виконують жодних суспільних функцій, властивих політичним партіям. Це – «просто бізнес». І наш законодавець демонструє свою незрілість (або, скоріше «шкурний інтерес»), не змінюючи правові норми, що регулюють процес «партотворення» в Україні. Його сплеск в останні роки, відмічений Головою Комітету виборців України Олексієм Кошелем [15], насправді є проявом гіпер-активності спритних ділків від політики, що займаються не творенням, а лиш реєструванням своїх фейкових, «паперових» псевдопартій заради їх наступного продажу. Масштаби

цього процесу, відображені на графіку, побудованому аналітиками з КВУ (див. Додаток 1), вражають і, водночас, засмучують, бо є свідченням повного занепаду формально-правових засад партійного будівництва в Україні. Притому, це сталося за умов, коли законодавча влада набула значного досвіду правового регулювання інституцій плюралістичного суспільства, і науковці мають у цій галузі чималі напрацювання [3].

Додаток 1. Рис. 1, 2 *

* Джерело: Партії і гроші. Політичні проекти Порошенка і Яценюка отримають з бюджету по 100 мільйонів // Главком. – 29 вересня 2016. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/publications/partiji-i-groshi-partiji-poroshenka-i-yacenyuka-otrimayut-z-byudzhetu-po-100-milyoniv-375234.html>; <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug>:КВУ закликає зупинити потік штучних партій (офіційна публікація Комітету виборців України).

Мені можуть заперечити, що не про ці псевдо-партії мова. У нас є певна кількість парламентських партій, а також таких, що мають потенціал стати парламентськими, і саме вони утворюють *партійну систему як механізм здобуття і здійснення влади за допомогою партій* в умовах представницької (нехай і слабкої) демократії. З цим можна погодитись за тієї умови, що ці партії є «відносно стійкими організаціями», як має бути за означенням, що вони мають достатньо утверджені зв'язки між собою і з виборцями, та що на наступних виборах замість них не з'являться інші, нові суб'єкти виборчого процесу. Оскільки такий розвиток подій дуже ймовірний, то існування партійної системи викликає небезпідставний сумнів. Адже, якщо це система, то вона має демонструвати певну стійкість, відтворюючись в основних своїх параметрах від виборів до виборів.

Нестійкість, неінституціалізованість і політичних партій, і партійної системи упродовж років незалежності добре, на мій погляд, ілюструє таблиця 1 (див. Додаток 2, табл.1 на наступній сторінці). З неї бачимо, що лише декілька партій, які борються за владу, змогли утримуватись на сучасній політичній арені України як самостійні гравці упродовж більше ніж двох виборчих періодів. А переважна більшість партій перемагала, занепадала, перейменовувалась, пристосовувалась, вливалась, але не розвивала свій власний потенціал як самостійної політичної одиниці.

Пройшовши етап масового захоплення іменними блоками у 2000-х роках (що само по собі свідчило про кризу партій), партійний склад парламенту начебто оновився після Революції гідності майже повністю. Справа, однак, у тому, що це оновлення є чисто поверхнєве. З одного боку, маємо справу з новими брендами, під якими виступають старі персонажі [35] а, з іншого боку, ці бренди прикривають такі ж «несправжні» партії – корпоративні проекти, які домінували на попередніх етапах. Відмінність є лише у політичних поглядах лідерів цих організацій, які сьогодні є назагал проєвропейські і частково (в певних аспектах) – демократичні, що й забезпечило невеликий прогрес в утвердженні нового політичного курсу держави. І це добре. Але цього недостатньо для системних реформ, у тому числі й тих, що стосуються самих партій.

Підтвердженням сказаного є половинчастість та несправедливість закону про реформу фінансування партій під хитрою назвою: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» (щоб ніхто не здогадався?) (докладніше про цей закон буде сказано далі), а також відсутність прогресу у прийнятті нового закону про вибори з голосуванням за відкриті списки. Це говорить про те, що створена під вибори партія «Блок Петра Порошенка» (тепер це «БПП – Солідарність») прагне закріпити себе у статусі «партії влади», якою по-суті вона і є (не плутати з «правлячою партією» або «партією при владі»). Відтак, реформувати партійну систему і виборчу систему їй ні до чого. А доля її самої залежатиме виключно від політичних успіхів Петра Порошенка.

Майже ті ж самі характеристики властиві партії «Народний фронт»: ще більша ситуативність при створенні, прагматизм політичних цілей і завдань,

Таблиця 1. Рівень стійкості провідних політичних партій та виборчих блоків України, що брали участь у роботі парламенту хоча б упродовж двох каденцій: 1994-2014

Назва політичної партії	Рік заснування	отримано мандатів у парламенті за результатами виборів						
		1994	1998	2002	2006	2007	2012	2014
КПУ – Комуністична партія України	1993	90	113	64	21	27	32	
НРУ – партія «Народний Рух України»	1992 (1989)	22	44	блок*	блок	блок	блок	
СПУ – Соціалістична партія України	1991	15	31	блок	33			
СелПУ – Селянська партія України	1992	21			блок 0			
УРП – Українська республіканська партія	1990	8	5	блок блок блок	блок	блок		
УКРП - Українська консервативна партія	1992	1						
КУН - Конгрес українських націоналістів	1993	5			блок			
ВО «Свобода» (до 2004 – СНПУ)	1995						37	6
НДП – Народно-демократична партія	1996		29	блок	–			
ПСПУ – Прогресивна соціалістична партія України	1996		14	блок	блок			
СДПУ(о) – Соціал-демократична партія України (об'єднана)	1996		17	31	блок			
АПУ - Аграрна партія України (з 2005 – НПУ)	1996		8	блок 16	блок 0	блок	2	
ПРП – Партія “Реформи і порядок”	1997		3	блок	блок 0			
ПР – Партія регіонів	1997		2	блок	186	175	185	
Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	1999			блок	блок	блок		21
УНП – Українська народна партія (до 2003 – УНРух)	1999			блок	блок	блок		
Українська народна партія "Собор"	2000			блок	блок	блок		
Виборчий блок “За єдину Україну!” (2007 – Блок Литвина)	2001			176	–	20		
"Блок Віктора Ющенка "Наша Україна" (2007 – НУНС)	2001			118	81	72		
"Виборчий блок Юлії Тимошенко"	2001			23	129	156	101	
Радикальна партія Олега Ляшка							1	21
УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи Віталія Кличка)	2010						40	блок
Партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність»**	2014 (2000)							143
Партія «Народний фронт»**	2014							81
«Самопоміч»**	2012							26
Партія «Опозиційний блок»**	2014							43

* Більшість партій у 2002-2006 рр. вступили у блоки бодай із двох партій, піддавшись масовому захопленню блокуванням та сподіваючись у такий спосіб залишитись політичними гравцями і надалі. Проте виборчий закон 2011 р. заборонив блоки як суб'єктів виборчого процесу.

** Новостворені партії, які ще не встигли довести свою стійкість, але відіграють вирішальну роль в роботі Верховної Ради VIII скликання. Блок Петра Порошенка формально має тривалу історію, пов'язану з партією «Солідарність», але реально це нова, хоча й типова для України «партія влади», створена під вибори 2014 р.

старі зв'язки й стереотипи поведінки – з тією різницею, що її владні позиції слабші, а рейтинг повністю обвалився ще під час прем'єрства Арсенія Яценюка. Тому партія фактично не має перспективи бути суб'єктом наступних виборчих перегонів. Хоча люди, які зібралися у Верховній Раді під її дахом, не пропадуть як політики: зміна партійної приналежності у нас – звичайне явище, що частково виправдане плинністю партій. Безумовно, знайдуть своє місце в молоді політики, які прийшли у дві правлячі партії з громадянського суспільства і займають більш реформаторські позиції, ніж основний склад цих партій. Ідеться, зокрема, про групу «Єврооптимістів» з «Блоку Петра Порошенка», які вже зараз беруть участь у формуванні нових партій.

Більш докладну характеристику парламентських і позапарламентських партій нинішнього періоду я вже робила в інших публікаціях [12, 30], але їхній статус і вплив з того часу дещо змінився. БПП і НФ стали типовими «партіями влади» українського зразка. Їм протистоять (а з окремих питань їх зрідка підтримують) опозиційні партії, число яких зросло до 4-х після розколу коаліції наприкінці 2015 року. Дві з них – «Опозиційний блок» і «Батьківщина» є партіями авторитарно-вождистського типу, одна – «Радикальна партія Олега Ляшка» – чисто популістське, утримуване на чийсь великі гроші об'єднання, і ще одна – «Самопоміч» – більш демократична, ближча до громадянського суспільства, але за способом утворення і керівництва також є своєрідною корпорацією, що перебуває під патронажем свого лідера.

ВО «Батьківщина» заледве пододала виборчий бар'єр на парламентських виборах 2014 р., але за рахунок умілої експлуатації соціально-економічних проблем кризового періоду наростила свій рейтинг і зараз чекає чим швидшого настання перевиборів парламенту. Такі ж самі очікування має й партія «Опозиційний блок» – осколок і спадкоємиця колишньої «Партії регіонів», яка має проросійську орієнтацію і вплив якої поширюється на південні та східні регіони країни.

Поза парламентом перебуває ще одна стара партія, яка хоче, але, через розчарування в ній виборців, не може зіграти на своїй ідеологічності. Це – ВО «Свобода». Як і «Батьківщина», «Свобода» належить до числа найстаріших партій (див. табл.1), які існують фактично з середини 1990-х років (якщо рахувати їхній початок від й «Громади» й СНПУ, відповідно). Партія сповідує націоналізм, ієрархію і «порядок», і навряд чи здатна була б забезпечити умови для створення партій нового зразка і між-партійної конкуренції в разі приходу до влади. На сьогодні непереконливими є її політико-управлінські, а тим більше – реформаторські можливості через слабкий кадровий потенціал і застарілі програмні принципи.

З тих партій, що або є в парламенті зараз, або які могли б увійти до нього, менш-більш перспективними з точки формування партій і партійної системи нового зразка можна вважати лиш «Самопоміч» та «Громадянську позицію», очолювану Анатолієм Гриценком. Це, однак, не значить, що інші партії не збережуться. Мова йде лиш про їхню неперспективність під кутом зору створення та інституціалізації нової партійної системи, оскільки за своєю природою вони є породженням діючої системи партійно-державних та

партійно-громадянських відносин і не зацікавлені в їх оновленні. Тому виглядає, що зміну типу партій та посилення їхньої реформаторської налаштованості в майбутньому слід пов'язувати насамперед з партієтворчими зусиллями молодих політиків, які останнім часом заявили про формування нових або оновлення деяких давніших, неолігархічних партій.

Намагання наростити вплив при дотриманні демократичних організаційних принципів, таких як колективне лідерство, прозорість та відкритість, розмежування політичного та виконавчого керівництва, при збереженні фінансової незалежності і сповідуванні ліберальних цінностей характерне для партії «Сила людей», яка виросла з однойменного громадянського руху. Чимало нових активістів влилося в партію демократичного спрямування «Демократичний альянс» після того, як Антикорупційний рух, ініційований М. Саакашвілі занепав, так і не підійшовши до створення партії, чого від нього чекали громадяни та молоді політики, які брали участь в організованих рухом громадянських акціях. Однак поки що ці молоді проекти не досягнули істотних успіхів у розбудові своїх партій і незрозуміло, чи зможуть це зробити до наступних виборів. Можливо, що при усій прогресивності мережевих підходів до партієтворення, відданості ліберальним принципам тощо, вони упускають з виду якісь технологічні моменти, важливі для творення сучасних політичних партій, можливо недостатньо враховують досвід набуття більшої популярності і підтримки іншими партіями. А можливо, що в українському суспільстві ще просто немає умов для формування партій такого типу. У всякому випадку, їхні малі успіхи є проблемою для всього українського суспільства.

З організаційно-правової точки зору могильщиками української партійної системи були: недосконале (можна навіть сказати – неадекватне, не відповідне потребам незрілої демократії) законодавство і про партії, і про вибори, а також антидемократична роль *партій влади, прагматичного центризму* та тривалий період *підміни партій блоками* в ролі головних суб'єктів виборчого процесу. К. Федоренко та інші підкреслюють також негативний вплив персоналізації партій, їхнє невміння агрегувати інтереси населення, а також залежність від ультра-багатих спонсорів [42]. Але перераховані чинники самі вимагають пояснення: чому вони утвердились, яке їхнє коріння. І тут ми мусимо звернутись до більш глибоких причин занепаду української партійної системи, нестійкості та дисфункціональності її партій. Їх можна охарактеризувати одним містким словом: олігархія. Її ми розглянемо як один із перших викликів, з яким зіткнуться молоді українські партії, які хочуть стати партіями нового, демократичного типу, але чи стануть, залежатиме і від партій, і від усього комплексу реформ, які розпочались в Україні, але проводяться не комплексно і непослідовно.

2.

Олігархізація партій в Україні в демократичних країнах: спільне і відмінне. *Багатство як основа доступу до влади і правління у власних інтересах, при ігноруванні інтересів суспільства, – ось дві головні ознаки*

олігархії як форми правління. Олігархія веде до олігархізації партій і всього політичного процесу.

Аналіз «олігархізації» партій та партійних систем може стосуватися двох відмінних типів цього явища. Перший тип олігархізації партій, про який писав Роберт Міхельс, стосується виокремлення всередині будь-якої великої організації невеликої групи людей (правлячої верхівки, «еліти», «олігархії»), яка управляє нею. У цьому випадку олігархізація фактично дорівнює елітизації, а слово «олігархія» вживається в дуже широкому значенні як правління небагатьох (без конкретизації, яких саме небагатьох). Однак іще Аристотель зазначав, що таке визначення олігархії є неповним, оскільки аристократія теж є правлінням небагатьох. Особливістю ж олігархії є те, що в основі доступу до влади лежить багатство, а не, наприклад, добродесність чи заслуги (як за аристократії), а також те, що управління здійснюється в інтересах панівної групи¹. Яким чином олігархія (невелика група владоможців) здійснює управління у своїх інтересах? У малих містах-державах вона це робила безпосередньо. А в сучасних складних та великих суспільствах вона здійснює своє панування опосередковано, при допомозі створюваних нею та/чи їй підконтрольних політичних партій та ЗМІ, лобювання та підкупу.

Другий тип олігархізації партій, який має місце в Україні, стосується не їхнього внутрішнього переродження (хоча й воно, як правило, відбувається), а їхньої залежності від кланово-олігархічного істеблішменту, який перетворює їх на своїх слуг, що захищають інтереси олігархів і утримуються ними. Самі ж олігархи можуть або входити у склад партій, як це було з Партією регіонів, або залишатися осторонь, фінансуючи партії та забезпечуючи їхнє просування до влади (часом дуже щедро), а відтак – диктувати їм свою волю.

Окрім впливу на деградацію чинних партій і партійної системи, які не виконують багатьох своїх функцій через соціальне замовлення (наказ) олігархів, олігархія різними способами не допускає створення партій нового типу, здатних служити суспільним інтересам. Ключові механізми такого недопущення – встановлення непрямого виборчого цензу у вигляді заданої олігархами надвисокої ціни участі у виборах і корупція. Висока вартість виборчих кампаній, зазначає Володимир Глазунов, це, по-суті, технологія забезпечення «формування державної влади на основі тієї самої соціальної групи» та реалізації її корпоративних інтересів «в рамках державної політики на шкоду інтересів інших соціальних груп» [4, с. 6, 17, 24]. Водночас – це спонукання політиків до корупції уже на старті їхньої політичної кар'єри.

¹ Після розмірковувань про визначальні риси демократії та олігархії, Аристотель приходив до висновку, що не можна вирішальним чинником вважати тільки число людей при владі. Визначальним є те, що: "Демократична форма правління визначається саме пануванням бідної більшості, олігархія – багатій меншості, – писав філософ. – Отже ознаками розрізнення цих форм є бідність і багатство. І там, де влада – чи більшості, чи меншості – спирається на багатство, ми називаємо її олігархією. Там, де правлять бідняки, – це демократія" [1, с.77-78].

Щоб зменшити ці спонуки, у 2016 році український парламент прийняв, а президент підписав закон про державне фінансування партій [8], який також посилює вимоги щодо прозорості партійних фінансів, зовнішнього і внутрішнього контролю за їхнім надходженням і витрачанням, а також передбачає санкції за недотримання цих вимог. Однак олігархічний «істеблішмент» зумів і цей закон обернути на свою користь: фінансуватися за рахунок бюджету поки що будуть лише партії, які здобули на попередніх виборах не менше 5% голосів виборців (пропонувалося – 2%), тобто гроші отримають ті партії, що мають у парламенті свої фракції. І лише після наступних виборів партії, які здобудуть не менше 2% голосів, отримають державне фінансування і компенсацію витрат на виборчу кампанію. Таким чином, замість сприяти «підтримці демократичної політичної конкуренції, без допомоги олігархів», закон в його остаточній редакції створює умови для того, щоб бюджетне фінансування отримали «партії-проекти, які пройшли у нинішній парламент завдяки тимчасовій популярності своїх лідерів і великим грошовим надходженням від приватних спонсорів» [34]. Вони цих коштів, можливо й не потребують, але зате не допускають посилення політичної конкуренції за рахунок зростання нових партій, хоча би тимчасово².

Виникнення «технічних партій» – спочатку «клонів» з майже однаковими назвами для маніпулювання голосами виборців, потім – «кишенькових партій» для збільшення числа підконтрольних олігархам членів дільничних виборчих комісій, а потім і просто – створення штучних партійних «напівфабрикатів» для політичного «бізнесу» (після перепродажу і перейменування вони можуть ставати суб'єктами виборчого процесу)³, надмірно ліберальні умови їх створення та переходу з рук у руки і включення у виборчий процес – це теж наслідок олігархізації політичного життя і обумовленої нею деградації партій та занепаду партійної системи. Політичні маніпуляції, імітація і популізм виступають за таких умов засобом маскування реальних вузькогрупових інтересів впливових суб'єктів політики, які прикриваються нібито захистом простого народу.

Певною мірою олігархізація політики є світовим явищем. Західні дослідники відзначають непомірно зрослу владу грошей у виборчих кампаніях в останні два десятиліття. Разом з глобалізацією економіки й економічних еліт, залежністю від них еліт політичних, домінуванням неоліберальних рецептів забезпечення економічного зростання стався відрив політичної еліти від запитів і потреб власного громадянства, відбулося відчуження партій від виборців. Про те, як у США представницька демократія і правова держава співіснують з олігархією, яка не поступається своїми інтересами ще з початку ХХ ст., але

² Показовою є відмова «Опозиційного блоку» від бюджетних грошей. Цим кроком вони підтвердили, що у них з грошми справді немає проблем, а по-друге зробили спробу уникнути громадського контролю за фінансуванням своєї виборчої та іншої діяльності, який у випадку державного фінансування має бути дуже жорстким.

³ Про те, як це виглядає на практиці, у саркастичній формі розповіла відомий політолог Марія Кармазіна [див. 9].

робить це переважно приховано, пише американський політолог Джефрі Вінтерс [45; 46]. Завдяки стійким політико-правовим інституціям, для американців її існування стає відчутним лише в кризові періоди. Але й там, як бачимо на прикладі президентської виборчої кампанії 2016 р., це призвело до того, що на політичну арену вихлюпнувся популізм, підтриманий майже половиною американських виборців.

Однак у США, за визначенням Вінтерса, існує «цивільна олігархія» або олігархія «всередині демократії», яка визнає правові основи американської держави і пристосувалась до них. Тому там більше надії на подолання цих тенденцій. В Україні ж, як і в інших пострадянських країнах, олігархія – це серйозна суспільна патологія, бо вона сформувалась в умовах панування незаконних способів збагачення у 1990-х роках, заснована не на правових, а на патримоніальних зв'язках (кланових, клієнтельно-патронажних відносинах) і є корінною причиною гальмування усіх реформ. Олігархія створює умови для збереження неопатримоніальної суспільної системи «закритого доступу», обмежуючи можливості чесних і незалежних політичних гравців отримати владу. Вона ж зумовлює несамостійність більшості (чи усіх старих) українських партій, їхню не лише фінансову, але й організаційну залежність від олігархату, а також чинить перешкоди для утворення нових демократичних партій. Без її усунення реформа партійної системи, з новими, суспільно-орієнтованими партіями демократичного зразка, має дуже малі шанси на успіх.

Починати деолігархізацію потрібно, безумовно, з економічних реформ – деолігархізації відносин власності, обмеження монополізму і створення сприятливих умов для чесного бізнесу і конкуренції. А це справа економістів і політиків, хоча й політологи мають бути причетні хоча б на етапі постановки завдань антиолігархічних реформ та включення до них політичної складової⁴.

Криза представницької демократії кінця ХХ – поч. ХХІ ст. і її складової частини – партійної політики. Другий виклик, що неминуче постане перед молодими партіями, узагальнено можна назвати кризою партій (і партійної політики), а також – за твердженням чималої кількості дослідників – представницької демократії загалом. В чому вони проявляються?

Британський політолог Колін Крауч на означення цієї кризи у 2000 р. увів термін «пост-демократія»⁵, який добре прижився, особливо в колах лівих аналітиків. Ним позначають процес звуження демократії через перетворення політичної еліти західних країн на замкнутий, орієнтований на великий бізнес клас, котрий мало переймається проблемами простих людей – майже як на початку ХХ ст. Партійна верхівка з ядра перетворюється на «еліпс», який охоплює не лише політичних лідерів, але й професіоналів, що працюють на

⁴ В Україні найбільш плодотворим автором з проблем олігархічної економіки та її перетворення в ринкову є Володимир Лановий. Див. наприклад його статтю: «Олігархічну модель потрібно трансформувати у вільний ринок» [18].

⁵ Спочатку це було зроблено в аналітичній брошурі, зорієнтованій насамперед на колега-фабіанців, яку пізніше розширив до монографії «Пост-демократія» [41].

партію за гроші, незалежно від переконань, а також широке коло лобістів. Це веде до комерціалізації політичного процесу, відчуження виборців і занепаду масової політики. Проблемно-орієнтовані організації громадянського суспільства, хоч і розв'язують чимало суспільних проблем, є заслабкі, на думку Крауча, щоб протидіяти тиску глобалізованого великого бізнесу на політику. Вихід із цієї ситуації знайти непросто, насамперед, з економічних причин, через необхідність миритися неоліберальними принципами економічної політики, які, як стверджують фахівці, єдині, що забезпечують необхідне економічне зростання в сучасних умовах⁶ [40].

Інший британський дослідник політики Джефрі Стоукер пояснює зміни у стосунках партій і виборців переходом до нової моделі політики, зі сторонницької (тобто, партійно-ідеологічної, *partisan*) вона перетворилась на модель так званого *компетентного голосування* (або *валентну модель*). Раніше, коли між партіями було чітке ідеологічне розмежування і вони орієнтувалися, в основному, на «свої» соціальні групи, виборці теж вели себе відповідно, беручи «в пакеті» загальний напрям політики партій, їхні ціннісні орієнтири та конкретні пропозиції у період виборчої кампанії. Нормою було голосування «за своїх»: робітники віддавали голоси за лейбористів чи соціал-демократів, а імущі класи – за консервативні та ліберальні партії. Однак згодом ідеологічна чистота та класова зорієнтованість партій розмилася, соціальна база партій перестала бути чіткою через соціально-економічні чинники, а розвиток комунікацій забезпечив партіям технологічну можливість претендувати на захист інтересів усіх груп, роздаючи відповідні обіцянки. Виборцям же залишилося вгадувати, хто ці свої обіцянки краще виконає. Вони змушені весь час бути в пошуку партій та лідерів, яким можна довіряти, а це є дуже складним завданням для пересічного громадянина не лише з суб'єктивних, а й з об'єктивних причин. Як наслідок – міжвиборчий період стає переважно періодом розчарувань у політиках і політиці, що веде до подальшого відчуження громадян від політичної еліти [44, р. 56-59].

«Сучасна політика переживає кризу, – стверджує британський експерт, який тісно співпрацював з Тоні Блером у час його прем'єрства, Метью Тейлор. Вона на сто відсотків перетворилася на змагання та спорт, коли всі думки лише про боротьбу та перемогу, а не про ідеї» [33]. Тейлор закликає політиків повернутися до цінностей Просвітників XVIII ст., які для українців можуть звучати просто як «європейські цінності». Але у будь-якому разі мова йде про необхідність переорієнтації політики з боротьби за владу «як спорту» (на Заході) або «як бізнесу» (в Україні) на творення публічної політики – разом з громадянами і заради громадян.

Яким чином і як скоро цього можна буде досягти – відкрите питання. Адже зміни, що відбулися в партійному житті упродовж останніх 40 чи 50 років

⁶ Поряд з таким підходом, є чимало лівих аналітиків, які слідом за І. Валлерстайном та іншими теоретиками кінця капіталістичної ери, розглядають кризу представницької демократії як ознаку її перехідного стану в нову фазу чи формацію, покладаючись у такому випадку на певні «революційні стрибки», або як каже В.Кулик - «коперниківський переворот» [16].

обумовлені низкою незворотних процесів в економічній, соціальній та інформаційній сферах, таких як *глобалізація, олігархізація, розмивання ліній суспільно-політичного розмежування, занепад ідеологій як засобу політичної мобілізації, зміна системи цінностей з матеріальних на пост матеріальні, кардинальна зміна ролі ЗМІ в політичному процесі*. Певну роль зіграло й підвищення освіченості та матеріальної забезпеченості виборців, а також зростання їхніх споживацьких орієнтацій. Розглянемо ці чинники, починаючи з останнього.

Із зростанням рівня життя, освіченості та поінформованості громадян змінилися суспільні запити й очікування. З одного боку, виборці чекають від партій обґрунтованих програм, які б стосувалися змін на краще, а з іншого, під впливом поширених у суспільстві споживацьких настроїв самі уникають участі в політичному житті. Активніша й суспільно заангажована частина громадян надає перевагу пост матеріальним цінностям, на які не завжди і не відразу реагують партії, зайняті проблемою зростання економіки, а відтак – ефективного управління за рецептами, які їм диктують бізнесові корпорації. Це сприяло розмиванню соціальної бази масових соціал-демократичних партій, які традиційно вигравали вибори завдяки турботі про матеріальне становище своїх прихильників.

Наслідком стало відчуження громадян від партій, погіршення взаєморозуміння соціуму і політичної, партійної еліти. Інколи здається, що виборці хочуть недосяжного, як наприклад: мати соціальне забезпечення як у Швеції, а податки як у США, або підтримують відвертих популістів, які готові обіцяти все, чого у них попросять. Як пояснює Метью Тейлор, виборці не усвідомлюють, що «проблеми – це наслідок неправильної життєдіяльності всього суспільства», а їх розв’язання залежить не лише від доброї волі політиків, що «політики бувають недієздатні, тому що їм не до снаги зробити геть усе» [33]. Отже, виникає проблема громадянської зрілості виборців, коли виборці не здатні, або й не хочуть зрозуміти природу тих складнощів і перешкод, з якими стикаються політики, намагаючись виконати свої обіцянки. А політики, з одного боку, стають усе більш залежними від обставин: внутрішніх і зовнішніх, а з іншого, – усе частіше покладаються на інформаційно-технологічні способи залучення прихильників під час виборчих кампаній.

Постає питання: чому ж партії обіцяють усе більше й більше, а не намагаються пояснити виборцям межі своїх можливостей та окреслити, а потім виконати реальні завдання, довівши, що їм можна довіряти. Коротка відповідь полягатиме в тому, що нинішня політика перетворилась на ринок «продажу пропозицій» щодо розв’язання проблем у дуже конкурентному середовищі. Хто не обіцяє, той програє. А за цим перетворенням стоїть, з одного боку, нівелювання ліній соціального поділу і відмирання «класової політики», розмивання поняття «соціальної бази» партій, нівелювання ідеологій як детермінантів партійних лояльностей, а з іншого – зростання, завдяки новим засобам комунікації, можливостей для маніпулювання суспільною думкою в разі невдалої політики.

Із розвитком сучасних засобів комунікації відбулась віртуалізація та символізація політики, посилився її маніпулятивний характер. Звичайно, символізація завжди супроводжувала процеси творення соціальної і, в тому числі, політичної реальності. Однак нині вона набула характеру гіпер-символізації, коли реальні вчинки політиків зникають за «димовою завісою» театралізованих «політичних вистав» і віртуальних картинок як засобу здобуття і втримання влади «Індивід сприймає діяльність політичних суб'єктів не шляхом безпосереднього споглядання, а крізь призму медіа (новини, реклама, документальний фільм...), які подаються й закріплюються як справжня, безпосередня реальність, маніпулюючи свідомістю людини, перетворюючи суспільство на мовчазну масу», пише Ігор Дебенко [6]. Не факти про успіхи у здійсненні публічної політики, а символи відіграють вирішальну роль у наданні переваги тій чи іншій партії, яка часто може бути популістською, але з добре змайстрованим символічним рядом, відпрацьованими телекартинками, які замінюють реальну дійсність. За таких умов, всупереч порівняно високому рівню загальної освіченості та поінформованості виборців, розквітає популізм, що є ще одним симптомом і доказом кризи політичних партій та представницької демократії загалом.

Юрій Шведа характеризує «кризу партій», насамперед, як «послаблення серед електорату почуття причетності до політичних партій (зменшення рівня ідентифікації) та зменшення кількості членів партій (зменшення рівня членства)» [37]. Окрім того, серед її ознак різні автори називають розмивання грані між членами партії і її прихильниками, втрату партіями функції політичної мобілізації, занепад масової партії як типу, втрату довіри і виборців і посилення абсентеїзму, волатильність виборців (змінюваність, плинність виборчих уподобань), зменшення ролі партій у прийнятті рішень, втрату функції політичного представництва і зниження відповідальності, зменшення ролі ідеології в політичній ідентифікації.

В українському політологічному дискурсі питання ідеологічної визначеності партій займає одне з провідних місць, хоча можна висловити сумнів щодо того, чи є воно справді головним. Історія формування багатопартійності в теперішніх демократичних країнах свідчить, що роль ідеології у становленні партій була дуже різною, і є чимало прикладів, коли вона взагалі не фіксувалась як чинник партієтворення. Уявлення про ідеологію як атрибут партії утвердилось з виникненням масових партій. А з їх відмиранням мала би відійти в минуле і переконаність у необхідності чіткої ідеологічної визначеності партій.

Ідеології як чинник суспільного розвитку, безумовно, присутні і в сучасну епоху. Однак знярядям масової мобілізації вони вже не є (за винятком крайніх правих та крайніх лівих партій, які займають у різних країнах більше або менше місце в політичних змаганнях, але не є провідними політичними силами). Місце ідеологій, як *систематизованих і теоретично обґрунтованих уявлень про бажані і можливі риси соціального та політичного порядку, засновані на певних системах цінностей і переконань*, тепер зайняли ширші та м'якше структуровані системи цінностей, на які орієнтуються громадяни і на

яких ґрунтується діяльність сучасних партій, незалежно від того, наскільки чітко дані цінності ними усвідомлені та артикульовані. Наприклад, геополітичні орієнтації на Схід чи Захід, Росію чи Євросоюз, котрі деякі аналітики називають у нас ідеологіями [19], насправді відображають прихильність до різних систем цивілізаційних цінностей, які є значно ширші, ніж ідеології у їх звичному розумінні. Право-ліва диференціація партій, яка у більшості країн усе ще зберігається, також відображає орієнтацію на більш широкі ціннісні системи, ніж класичні ідеології. В її основі – дві найбільш загальні лінії суспільних розмежувань: на бідних і багатих та на націоналістів і глобалістів.

В сучасну епоху ідеології втратили свою мобілізаційну функцію не з вини партій, а через фрагментацію та індивідуалізацію суспільств і через те, що люди стали більш чутливі до питань ідентичності, власного «я», ніж до всеосяжних ідеологічних декларацій. Крім того, історичний досвід їм підказує, що «ідеологічна політика», спрямована на «соціальну інженерію», на створення заснованого на ідеологіях нового, більш «досконалого» ладу, небезпечна. Адже це вона «породила у ХХ столітті крайні свої форми: комунізм, фашизм, націоналізм» [14]. Відтак, ідеологічна функція й ідеологічна ідентифікація партій також ослаблені, і ми не можемо вимагати від кожної партії обов'язкової визначеності щодо її ідеологічної бази. Партії можуть бути як ідеологічні (тоді вони, як правило, є старого зразка, орієнтуються на масовість тощо), так і більш «прагматичні», які намагаються проводити прийнятну для всіх «центристську» політику. Щоправда центризм також буває не однаковий: є центризм суспільно зорієнтованих всеосяжних партій, які намагаються прагматично розв'язувати найбільш злободенні проблеми суспільства, і є центризм українського зразка, що народився в часи президентства Леоніда Кучми. Прикметною рисою останнього є прагнення завжди «бути владою» або «з владою» заради того, щоб вирішувати свої проблеми: особисті, групові і остільки-оскільки – суспільні⁷.

Отже, маємо усі підстави погодитися з Лілією Гонюковою, що на сьогодні вже «застаріли традиційні уявлення про функціональне та організаційне призначення політичних партій. Змінилося співвідношення партійних функцій, частину яких взяли на себе сучасні ЗМІ і громадські організації. Змінюється співвідношення між партіями і громадянським суспільством, між партіями і групами інтересів, між партіями і рядовими виборцями, між партіями і урядами» [5]. Відтак, зазнав змін і тип партій: по лінії стосунків *партії — виборці* тепер переважають всеохопні партії, «партії для всіх» (catch-all parties за Отто Кірчхеймером), а по лінії стосунків *партії — держава* – картельні партії (за Річардом Катцом і Пітером Меіром). В них нівелюється не лише роль ідеології, але й представництва інтересів. Партії

⁷ Відомий український політик Володимир Литвин настільки «заразився» таким центризмом, що зайнявшись відновленням своєї занепакої «Народної партії» у 2012 році, заявив, що через недостатню кількість фінансових ресурсів, партія мусить з кимось об'єднатись для участі у виборах. Але (!) «об'єднання можливе тільки з провладною силою, бо “За своєю суттю ми не можемо бути в опозиції» [20].

пропонують, а народ вибирає, чий продукт (програма, ідеї розвитку суспільства) кращі та який «обіцяльник» надійніший. Для державних інституцій такі партії – резервуар професійних політиків (тому функція селекції та підготовки політичних кадрів не тільки залишається, а й посилюється), а для громадян вони виступають у ролі продуцентів програм розвитку, з яких можна вибрати, і, в разі правильного вибору, ці програми мають шанс бути реалізованими.

Найбільшими теоретичними і практичними перешкодами в теоретичному осмисленні і практичній розбудові партій є старі підходи до розуміння електоральної політики як «сторонницької» (partisan), коли електорат міцно прив'язаний до «своєї» партії, коли його можна «привласнити» (Дж.Стоукер), а на партію, як на жорстку ієрархічну структуру. Усе це не діє в умовах зниження ролі ідеологій у політичній ідентифікації, індивідуалізації політичного життя, зростання ролі рухів і громадських організацій та підвищення волатильності виборців. Основною (я б сказала, сутнісною) функцією політичних партій є вироблення (разом з громадянами) і здійснення (уже через державний апарат, але не тільки) публічної політики, спрямованої на реформи, на розв'язання проблем, на покращення рівня та якості життя. Опрацювання програм, організація виборчого процесу, постачання політичних кадрів і здобуття влади – це необхідні інструментальні функції партії, з якими пов'язана також її потреба в означенні спільної системи цінностей, на яких базуватиметься партійна програма, прийнятна для її членів і прихильників.

3.

Підсумовуючи, завдамося питанням про роль політологів у ситуації кризи багатопартійності в Україні. Що вони мають робити: тільки аналізувати причини та наслідки кризи партій, чи також займатися «дизайнуванням» партій, створюючи перспективні, на їх думку, моделі, та пропонуючи ці моделі практичним політикам? Відповідь буде – і те, й інше. Мені імпонує аргументація Джефрі Стоукера, який зазначає: «Наша політична система є вочевидь штучним людським творінням» і, розуміючи це, політологи повинні «надати своїй науковій роботі виміру дизайнування» [44, р. 60], спрямувавши зусилля на краще розуміння громадянами політики. В іншому випадку може статися, що за якийсь час «зникне такий об'єкт їхніх досліджень як демократична політика» [44, р. 61-63]. Стоукер говорить більше про «дизайнування» програм розвитку та про роз'яснення їх виборцям, але у контексті завдань українського суспільства, це також і «дизайнування» нових політичних інституцій, насамперед партій.

Чи займаються цією справою українські політологи? Безумовно. Існує чимало посібників і статей не лише про те, що таке партія, а і як її можна створити [13; 29; 32]. Деякі з авторів, можливо, перебільшують роль організаційних зусиль, інші, навпаки, «забагато хочуть» від партій, маючи за взірець класичну політичну партію, масову та ідеологічну. Тому ці корисні намагання допомогти практичним політикам потребують деяких поправок на

охарактеризовані вище виклики ХХІ ст., які частково проясняють, чому спроби створення партій «нового типу» в Україні досі зазнавали невдач.

Очевидно, що нові партії мають значно відрізнятись від традиційних зразків партії, побудованої на масовому членстві (а саме на це орієнтуються більшість нових творців партій в Україні, хоч дуже швидко переконуються в нереальності такого завдання), репрезентації соціальних інтересів (що є недосяжною метою в недостатньо структурованому чи фрагментованому суспільстві), жорсткій організаційній структурі (її треба нині поєднати з демократичними навичками громадян і лідерів, здобутими в сучасному громадянському суспільстві) та ідеологічній ідентифікації (особливість, яка може бути властивою деяким партіям, але не обов'язково – усім)⁸.

Важливо також враховувати різницю між трьома способами партійного структурування, які окреслив у своїх дослідженнях Герберт Кітшелт [43]: програмно-політичний, харизматичний (у контексті українського досвіду доцільніше говорити про персоналістський) та патронажно-клієнтельний (у нас існує у формі кланово-олігархічного різновиду). Лише перший з них відповідає потребам сучасного розвитку політичної системи України. Якоюсь мірою він може поєднуватись з другим, тоді як третій призводить до тих проблем, з якими зараз стикається українська багатопартійність⁹.

З іншого боку, не слід випускати з виду, що партія – не лише організація, а й інституція. Як така, вона не може бути просто результатом інтелектуальних та організаційних зусиль певного кола людей з добрими намірами. Інституціалізація партії відбудеться лише в тому випадку, якщо вона відповідатиме потребам та інтересам певної частини суспільства, а також сукупності умов того часу, в який вона утворюється. Роль експертних середовищ (науковців і різного роду консультантів) в цьому процесі не можна не лише недооцінювати, але й переоцінювати. Експерти повинні допомагати політикам та громадським діячам, які хочуть стати політиками, знайти

⁸ У принципі можна було б підтримати думку українського громадського діяча й експерта з питань організації Тараса Плахтія, що потрібно лише відкинути «традиційний підхід до побудови ідеологічних партій: «спочатку ідеологія, а потім – політична організація», змінивши його на зворотний. Однак не можна погодитись із запропонованим ним підходом до ідеології як результату спільної інтелектуальної праці організованої групи («колективного інтелекту» об'єднаних у партію людей) [29]. Ідеології партіями ніколи не створювались і не створюватимуться в майбутньому. Це просто інший рівень і масштаб інтелектуальної творчості. А теза про те, що члени таких «живих» політичних організацій від початку мають об'єднатися «на базі невеликої кількості основних організаційних та ідеологічних принципів і цінностей», обраних їхніми засновниками, лише підтверджує, що: 1) ідеології та принципи існують до партій; 2) в сучасну епоху роль ідеологій в масовій мобілізації зменшилась, а тому – у згоді з тенденціями розвитку – не варто наполягати на ідеології як невід'ємній ознаці «справжніх» партій; можна задовольнятися лише тим, щоб партії не були безпринципними, ціннісно аморфними утвореннями, які переслідують свої, вузькокорисливі цілі.

⁹ З цієї причини я не підтримую творення партій на зразок «УКРОП», яка є новою за часом формування, а не за своїм типом. І добре, якщо її природу зрозуміють виборці.

найбільш життєздатні, корисні для суспільства і відповідні часові моделі партій, а виборцям пояснювати переваги й недоліки різних їх типів.

Спосіб розв'язання проблем, що є головним у діяльності партій, залежить від цінностей тих людей, які утворюють партію та керуватимуть нею. Саме в цьому полягатиме ідеологічність партій і питання про неї не повинно жорстко ставитись при їх утворенні. Можна сказати, що міра ідеологічної визначеності партії – це справа її організаторів та прихильників. Старі ідеологічні системи не актуальні, але цінності (у їх певній комбінації), на яких ці системи будувалися, усе ще живі, і люди керуються ними, більшою чи меншою мірою усвідомлюючи це, коли беруться до певної суспільної роботи.

Актуальною залишається і право-ліва диференціація партій, попри багаторазові заяви політологів про її відмирання. Її життєвість визначається тим, що цінності тут беруться узагальнено, а не у вигляді якоїсь конкретної доктрини, а її потрібність – тим, що вона забезпечує конкуренцію не лише людей, але й проектів суспільного розвитку. В Україні, мені здається, потрібно зняти негласне табу з поняття ідейно-політичної лівизни і його застосування при партієтворенні. Бо через те, що у нас немає демократичної та патріотичної лівої партії, на полі лівих цінностей «пасуться» усі, кому не лінь: від сумнозвісної колишньої ПР до правих радикалів. На словах усі пропонують майже соціалізм, а на ділі проводять політику, яка добре підходить суспільним «хижакам» періоду дикого капіталізму. У результаті виходить отруйний для громадян популістський мікс.

Отже, нові українські партії мають у першу чергу бути програмними і лише в другу – ідеологічними. Можливо, усім партіям варто повернутись до практики *розрізнення програм* як довгострокових документів стратегічного характеру, і *передвиборчих платформ*, у яких мають підніматися найбільш злободенні питання суспільного розвитку, формуватися порядок денний законодавчої діяльності у разі приходу до влади. Їм також потрібно навчитися займатися політичною роботою з громадянами у міжвиборчий період. Бо поки що, як відмічає голова Комітету виборців України Олексій Кошель, партії на місцях найбільше займаються організацією свят і фестивалів, а також благоустроєм та допомогою виборцям. І майже зовсім не виконують свою головну роботу, якою має стати «пропозиція альтернативних проектів рішень, проведення круглих столів, конференцій, мітингів з метою обговорення цих пропозицій» [15].

Теоретично важливим є визначення критеріїв, за якими партію як інституцію та організацію виокремлюємо з-поміж інших організацій. Для цього потрібно мати визначення партії, яке більш-менш адекватно відбиває її риси та напрями діяльності на різних історичних етапах. Як це не дивно, в політичній науці існує проблема такого визначення політичної партії, яке охоплювало б і традиційні її типи, і припускало поправки на сучасність. Серед придатних, хоча й з невеличкими поправками, можна вважати визначення, запропоноване Віталієм Заблоцьким у підручнику «Основи демократії»: «Політична партія – відносно стійка політична організація, що об'єднує політичних однодумців – активних прихильників якоїсь політичної програми та/чи ідеології, які прагнуть

втілити цю програму (ідеологію) в життя через здобуття і здійснення державної влади, а також через інші форми політичної активності, як правило, на загальнонаціональному рівні» [23]. Виділене курсивом «чи» ідеології – моя поправка, яке підкреслює необов'язковість останньої. Можливо я б іще переформулювала завдання партії (її «прагнення»), поставивши на перше місце «здобуття влади», а вже потім – заради чого: заради розв'язання суспільних проблем на основі своєї програми та/чи ідеології, бо так воно є в реальному житті.

Відомо, що нове – це добре забуте старе. Тому повертаючись до визначення партії Едмундом Берком (об'єднання людей, які на основі *спільних поглядів* забезпечують *національні інтереси*) і враховуючи сьогоденні потреби, маємо дивитись на партії як на колективних політичних суб'єктів, які здатні розробляти і втілювати загальнонаціональні проекти, спрямовані на вдосконалення (краще облаштування) суспільного життя, розв'язання насущних проблем суспільства. Партія повинна пропонувати (а потім – реалізовувати) власну програму розвитку суспільства або його певних сфер на основі тих цінностей, які поділяють її члени та прихильники, працювати з ними і заручатися їхньою підтримкою у процесі і завдяки цій праці. Серед партійних лідерів тому мають бути люди з досвідом створення й реалізації проектів¹⁰. Ці проекти однак мають відрізнятися від тих, які реалізують проблемно-орієнтовані громадські об'єднання. На відміну від останніх, партія мусить уміти розв'язувати не лише локальні проблеми, а й пропонувати проекти загальносуспільного розвитку. *Комплексне бачення проблем в національному масштабі та агрегація інтересів* – риса обов'язкова для політичних партій, але факультативна для громадських об'єднань. Хоча між цими двома типами об'єднань відбувається зближення (допустимою є мережевість структури, проблемна орієнтація програм; хоча для партій це більше стосується конкретних передвиборчих платформ, над якими партії повинні працювати найбільше), ця відмінність партій залишається. А крім того, як і раніше партії відрізняються своєю націленістю на здобуття влади, вироблення політичних курсів, розв'язання суспільних проблем відповідно до їхнього бачення суспільних пріоритетів.

Бажаний і перспективний шлях розвитку українських партій: від лідерсько-корпоративних об'єднань, що переслідують власні матеріальні інтереси та захищають матеріальні інтереси своїх спонсорів, до громадських лабораторій з вироблення рішень [17]. Головне питання: як розірвати зачароване коло корпоративних інтересів і *зробити партії організаціями, які працюють на суспільство*. Ідеологічна функція, соціальна база і представництво інтересів, у порівнянні з цим, – менш важливі. Ці функції в сучасному суспільстві частково можуть бути реалізовані через діяльність груп інтересів, проблемних ГО та ЗМІ. А партії мають зосередитись на роботі з

¹⁰ Таку думку розвиває зокрема Голова ГО "Єдина Сила", що прагне стати партією, Володимир Нетребенко [22], але робить це в душі громадського лідера, не ставлячи питання про те, а чим же відрізнятимуться партії від ГО, якщо їх очолять лідери останніх.

виборцями та на опрацюванні (разом з ними) проектів своїх майбутніх рішень щодо публічної політики. Завданням політологів, в умовах такої трансформації партій, буде допомога партійним лідерам у знаходженні адекватних цим завданням організаційних моделей партії, а також сприяння кращому розумінню громадянами змістових аспектів партійної політики.

Список використаних джерел

1. Арістотель. Політика. – Київ: Основи, 2000. – 239 с.
2. Білоус Л. В., Макаровський І. П. Сучасний низхідний тренд у розвитку партійної системи України / Л. В. Білоус, І. П. Макаровський // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2015. – № 3. – С. 46-53. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2015_3_7.
3. Богашева Н.В. Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти: монографія. – Київ: Логос, 2012. – 446 с.
4. Глазунов В. В. Українська олігархія в контексті сучасних трансформаційних процесів : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Запоріжжя, Класич. приват. ун-т., 2012. – 32 с.
5. Гонюкова Лілія. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз : монографія / Лілія Гонюкова ; за наук. ред. д-ра політ. наук Л. Є. Шкляра. – К. : НАДУ, 2009. – 392 с. – С. 306.
6. Дебенко Ігор. Символізація політики в Україні як складова процесу демократичної трансформації // Правда (Івано-Франківськ). – 05 березня 2010. – Режим доступу: <http://pravda.if.ua/news-11153.html>.
7. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.). – Київ: ІПіЕНД ім. Кураса, 2011. – 801 с.
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» від 08.10.2015 № 731-VIII // Відомості Верховної Ради. 2015. – № 49-50, ст.449. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/731-19>.
9. Кармазіна Марія. Вам свічний заводик? А, може, партійку? // Українська правда. 19 жовтня 2011 р. – Режим доступу: <http://www.ppravda.com.ua/columns/2011/10/19/6681831>.
10. Кизименко І. Історіографія формування політичних партій України. – Вісник КНТЕУ. – Режим доступу: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2010/03/12.pdf>.
11. Колодій Антоніна. Багатопартійність і демократизація в Україні: висхідні та низхідні тренди у роки незалежності // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 листопада 2011 р. – К.: ІПіЕНД, 2012. – С.133-149.

12. Колодій Антоніна. Народ і партії у виборах 2014 року. – Незалежний культурологічний часопис «І». – 5.11.14. – Режим доступу: http://www.ji-magazine.lviv.ua/anons2014/Kolodij_Narod_i_partii_u_vyborah.htm.
13. Конончук С.Г., Ярош О.А. Як працює демократична партія. Оцінювання організаційної політики / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К., : Агентство «Україна». 2012. – 32 с. – Режим доступу: http://www.ucipr.org.ua/userfiles/party_democracy_policy_paper2012.pdf;
14. Конончук Світлана, Ярош Олег. Партійна система України: ідеологічний вимір. – Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2010. – 76 с. С.8
15. Кошель Олексій, голова Комітету виборців України. В Україні – сплеск партбудівництва // Радіо «Свобода». 03 жовтня 2016. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/28028023.html>.
16. Кулик Віталій. Будущее политических партий // Хвиля. – 20.06.16. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/politics/budushhee-politicheskikh-partiy.html>.
17. Ланге Ніко. У пошуку “базового електорату”: Як партіям реагувати на індивідуалізацію суспільства? // Національна безпека і оборона. – 2015. – №7. – С.164-167. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/nsd%206%207%202015.pdf.
18. Лановий Володимир. Олігархічну модель потрібно трансформувати у вільний ринок // Тиждень. 24 січня 2013 р. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/69981>.
19. Лосєв Ігор: «У нашій країні лідер є концентрованим виразом ідеологічної суті партії» // Діалог. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=30&op_id=770#770.
20. Литвин хоче відновити Народну партію, щоб злитися із Партією регіонів // Слово Волині. 16 липня 2013. Блог. – Режим доступу: <http://slovovolyni.com/2013/07/16/7886-lytvyn-hoche-vidnovyty-narodnu-partiyu-schob-zlytysya-iz-partiyeyu-regioniv/>
21. Мелешевич Андрій. Перспективи розвитку політичних партій в Україні // Дзеркало тижня. 30 жовтня 2010. (№ 40). – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/perspektivi_rozvitku_politichnih_partiy_v_ukrayini.html.
22. Нетребенко Володимир . Про політику й партії нового типу // Українська правда. – 06 лютого 2015. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/02/6/7057143>
23. Основи демократії. Підручник / Розділ 17. Політичні партії в умовах демократії / За заг. ред. А. Колодій. – Львів: Астролябія, 2009 – С. 512.

24. Панич, Олексій. Про українських правих і «лівий інтернаціонал». – 21 серпня, 2016. Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/pro-ukrayinskyh-pravyh-i-livyy-internacional>.
25. Партії і гроші. Політичні проекти Порошенка і Яценюка отримують з бюджету по 100 мільйонів // Главком. – 29 вересня 2016. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/publications/partiji-i-groshi-partiji-poroshenka-i-yacenyuka-otrimayut-z-byudzhetu-po-100-milyoniv-375234.html>
26. Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 листопада 2011 р. – К.: ІПіЕНД, 2012. – 588 с. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/img/monograph/file/party%20system_site_147.pdf.
27. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6-7. – 180 с. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php?y=2015&cat=217>.
28. Партійна система України. Особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції : доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2010. – №5. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/files/category_journal/NSD116_ukr_1.pdf
29. Плахтій Тарас. Передумови створення в Україні ідеологічних партій. – Хвиля. 21.10.15. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/politics/peredumovivstvorennya-v-ukrayini-ideologichnih-partiy.html>;
30. Політичні партії України: погляд фахівців. (Інтерв'ю. Антоніна Колодій) // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6-7 – С. 79-81. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php?y=2015&cat=217>.
31. Політичні партії України: погляд фахівців. (Інтерв'ю. Юрій Шведа) // Національна безпека і оборона. – № 6-7 – Київ: Центр Разумкова, 2015. – С. 90-91. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php?y=2015&cat=217>.
32. Соціально-політичні передумови формування нової партії. – Режим доступу: <http://www.strategy.org.ua/ua/main/directions/state/379,3/> (без авт, місця та р.вид.)
33. Тейлор Меттью: «Сучасна політика перетворилася на спорт, коли всі думки лише про перемогу, а не про ідеї» (Інтерв'ю) // Тиждень. – 1 вересня, 2013. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/87620>.
34. Умланд Андреас. Реформа фінансування партій та українська олігархія // Новое время. – 26 липня, 2016. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/opinion/umland/reforma-finansuvannja-partij-i-ukrajinska-oligarhija-180678.html>.
35. Червоненко Віталій. Вибори-2014: старі політики під новими брендами // BBC Україна. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140923_new_parties_vc.

36. Шведа Юрій. Політичні партії. Енциклопедичний словник. – Львів: Астролябія, 2005. – 487с.
37. Шведа Юрій. Теорія «кризи партій» та її інтерпретації. – Режим доступу: <http://yuriy-shveda.com.ua/en/communion/teoria-politichnih-partiy/459-crisis.html>
38. Шведа Юрій. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник / Юрій Шведа. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с. – http://westukr.itgo.com/teorija_partij/teorija_partij.html;
39. Шведа Юрій. Успіхи та проблеми формування української теорії політичних партій // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 листопада 2011 р. – К.: ПІЕНД, 2012. – С. 107-133.
40. Crouch, Colin. Coping with Post-Democracy. – Fabian Society. – Режим доступу: <http://www.fabians.org.uk/wp-content/uploads/2012/07/Post-Democracy.pdf/>.
41. Crouch, Colin. Post-Democracy. – London: Polity Press, 2004. –144 p.
42. Fedorenko, Kostyantyn, Olena Rybiy & Andreas Umland. The Ukrainian Party System before and after the 2013–2014 Euromaidan. – Europe-Asia Studies. Vol. 68, No. 4, June 2016, p. 609–630.
43. Kitschelt, Herbert. Formation of Party Cleavages in Post-communist Democracies: Theoretical Propositions // Party Politics” (Special Issue). –1995. – No.4. – P. 447-451.
44. Stoker, Gerry. The Rise of Political Disenchantment // New Directions in Political Science. Responding to the Challenges of an Interdependent World. Edited by Colin Hay. – Palgrave Macmillan, 2010. – P. 43-63. (P. 60 P.61-63)
45. Winters, Jeffrey A. Oligarchy. – New York: Cambridge University Press, 2011. – 344 p.
46. Winters, Jeffrey A. Oligarchy and Democracy // The American Interest – No. 7. – November/December 2011. – Режим доступу: <http://www.the-american-interest.com/article.cfm?piece=1048> .

05 жовтня 2016 р.

м. Львів